

dizimi açısından nüshalar arasında önemli farklılıklar bulunduğundan Ayasofya nüshasının kitab ve bablar şeklindeki tertibi esas alınmıştır (neşredenin girişi, I, 38; neşredenin girişi, III, 8, 11). Sistematik açısından *el-Müdevvene*'ye fazla benzemeyen *en-Nevâdir*'de dikkati çeken bir başka nokta, diğer Mâlikî kitaplarında bir konu başlığı ya da bölüm içerisinde alt başlık olarak ele alınan bazı meselelerin müstakil birer bölüm halinde düzenlenmiş olmasıdır.

Başta son cilt olmak üzere Ayasofya nüshasındaki eksiklikler diğer nüshalarla tamamlanmış olsa da (neşredenin girişi, III, 7) "Kitâbü'l-Ferâiz" in bulunmaması kitapta hâlâ eksiklikler olduğunu göstermektedir. "Kitâbü'l-Veşâyâ" içinde miras konularına yer verilmediği ve İbn Ebû Zeyd'in *Muhtaşarü'l-Müdevvene* adlı eserine bile *el-Müdevvene*'de yer almayan ferâiz bölümünün ilâve ettiği düşünüldüğünde (M. İbrâhim Ali, s. 248-249), *en-Nevâdir*'in asıl metninde bu bölümün mevcut olduğu anlaşılır. Kitabın sonunda eksikliği dikkati çeken bir diğer bölüm ise *el-Muvaṭṭa'* başta olmak üzere Mâlikî fıkıh kitaplarının sonunda genellikle yer alan ve inanç konuları, haramlar-helâller ve bazı âdâb-ı muâşeret meselelerinin ele alındığı "Kitâbü'l-Câmi"dir. "Kitâbü'l-Mürteddîn" in sonunda Allah'ın sıfatlarından söz ederken bu konular hakkında *Muhtaşarü'l-Müdevvene*'nin sonundaki "Kitâbü'l-Câmi"de ayrıntılı bilgi verdiğini söyleyen İbn Ebû Zeyd, ayrıca *en-Nevâdir* için kaleme alacağı "Kitâbü'l-Câmi"de de bunları işleyeceğinin haber verir (XIV, 554). Yayımlanan metninde bu kitabın bulunmaması, yazarın bu vaadini yerine getiremediği anlamına gelebileceği gibi mevcut nüshaların tamamında yer alan bir eksiklikten de kaynaklanmış olabilir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Ebû Zeyd, *en-Nevâdir ve'z-ziyâdât* (nşr. Abdülfettâh M. el-Hulv v.dğr.), Beyrut 1420/1999, I-XV; Kâdî İyâz, *Tertibü'l-medârik* (nşr. Muhammed b. Tâvîl et-Tancî v.dğr.), Rabat 1981-83, IV, 169; VI, 197, 216; Zehebî, *A'lâmü'n-nübela'*, XVII, 11; Burhâneddîn İbn Ferhûn, *ed-Dibâcü'l-müzeheb* (nşr. Me'mûn b. Muhyiddin el-Cennân), Beyrut 1996, s. 249, 346, 367, 369; İbn Haldûn, *Mukaddime* (nşr. Dervîş el-Cüveydî), Beyrut 1416/1996, s. 422; Kalkaşendî, *Şubhu'l-a'sâ* (Şemseddin), I, 553; Venşerîsî, *el-Mi'yârü'l-mu'rib* (nşr. M. Haccî), Beyrut 1401-1403/1981-83, IV, 170, 383, 527; XI, 109-110; XII, 26; Muhammed b. Abdullah el-Haraşî, *Şerhu Muhtaşari Halil*, Beyrut, ts. (Dârü Sâdir), I, 69; Muhammed b. Ahmed ed-Desûkî, *Hâşiye 'ale's-Şerhi'l-kebir*, Beyrut, ts. (Dârü'l-fikr), I, 26; *Hediyetü'l-ârifin*, I, 267; Sezgin, *GAS*, I, 470; Abdülazîz Binabdullah, *Ma'leme-tü'l-fikhi'l-Mâlikî*, Beyrut 1403/1983, s. 307; M.

Muranyi, *Dirâsât fi meşâdiri'l-fikhi'l-Mâlikî* (trc. Ömer Sâbir Abdülcelîl v.dğr.), Beyrut 1409/1988, tür.yer.; Hâdî ed-Derkâş, *Ebû Muhammed 'Abdullah b. Ebû Zeyd el-Kayrevânî: Hayâtühü ve âşâruhu*, Beyrut 1409/1989, s. 374-425; Ali b. Muhammed ez-Zehrânî, *el-Hayâtü'l-'ilmîyye fi Şi-kulliyeti'l-İslâmiyye*, Mekke 1417/1996, s. 322; Bedevî Abdüssamed Tâhir Sâlih, *el-İthâf bi-tahrîci ehâdîsi'l-İsrâf*, Dübey 1420/1999, I, 55-61; M. İbrâhim Ali, *İşlâhu'l-mezheb 'inde'l-Mâlikîyye*, Dübey 1421/2000, s. 31, 189-190, 201-207, 248-249, 252-258; J. Brockopp, "Authority in Early Maliki Texts", *Studies in Islamic Legal Theory* (ed. B. G. Weiss), Leiden 2002, s. 3-22; Ali Hakan Çavuşoğlu, *Irak Mâlikî Ekolü* (doktora tezi, 2004), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 19-22, 86-88, 92; a.mlf., "el-Müdevvenetü'l-kübrâ", *DİA*, XXXI, 470-473; H. Tuncay Başoğlu, "Hicrî Beşinci Asırda Fıkıh: Genel Özellikleri ve Mezheplerin Yeniden Şekillenmesi", *İLAM Araştırma Dergisi*, III/2, İstanbul 1998, s. 130 vd.; H. R. İdris, "İbn Abi Zayd al-Kayravânî", *El²* (İng.), III, 695; N. Cottart, "Mâlikîyya", a.e., VI, 278; H. Yunus Apaydın, "İbn Ebû Zeyd", *DİA*, XIX, 452; Eyyûp Sait Kaya, "Mâlikî Mezhebi", a.e., XXVII, 530.

ALİ HAKAN ÇAVUŞOĞLU

NEVÂİ, Ali Şîr

(bk. ALİ ŞİR NEVÂİ).

NEVÂİB

(النواب)

Olağan üstü hallerde konulan
düzensiz vergiler anlamında
fıkıh terimi.

Sözlükte "inmek, konmak, yerine geçmek" anlamındaki *nevb* / *nevbet* kökünden türeyen *nâibe* kelimesi (çoğulu *nevâib*) "meşakkat, âfet, bunalım, olağan üstü hal" gibi mânalara gelir. *Nevâzil* de (tekilî nâzile) benzer anlamlarda kullanılmaktadır. *Nevâibin* mânası, bütçe kaynaklarının yetmediği olağan üstü durumlarda haklı veya haksız olarak konulan örfî geçici vergileri kapsayacak şekilde genişlemiştir. İstisnâî vergilerin düzenli vergilerin (*revâtib*) yerini tuttuğu için bu ismi aldığı da söylenir (Burhâneddîn el-Mergînânî, III, 96; İbn Nuceym, VI, 261). Kalıcı hale dönüşen olağan üstü vergiler *en-nevâibü'l-muvazzafa* adıyla anılır. Bir bölge ya da zümreye yüklenen müşterek *nevâibden* her bir mükellefin hissesine düşene *kismet* denir.

Hz. Peygamber'in Benî Nadîr topraklarından, Hayber akarının yarısından sağlanan gelirden ve ganimetin beşte birinden (*humus*) ailesinin ihtiyacı ve fevkalâde durumlar için harcama yaptığı bilinmektedir

(Buhârî, "Humus", I, 6, 12, 15; Müslim, "Cihâd", 54; Ebû Dâvûd, "Harâc ve'l-imâre ve'l-fey", 18, 24). Resûl-i Ekrem'in kötü günler (*nevâib*) için ihtiyat olarak hurma ayırın Bilâl-i Habeşî'yi kınaması zamanın özel şartlarına bağlanmıştır. Ebû Hanîfe olağan üstü haller için beytûlmâlde ihtiyat akçesi tutulması gerektiğini düşünmekte, Mâlik, fey gelirlerinin harcama kalemleri arasında dağıtıldıktan sonraki bakiyesinin böyle zamanlar için saklanması kararını devlet başkanının takdirine bırakmaktadır. Şâfiî'ye göre ise buna gerek yoktur; çünkü cihad gibi fevkalâde hallerde müslümanların maddî katkısı farz-ı ayn olur (*el-Üm*, IV, 80; Mâverdî, s. 279). Bazı siyaset bilimciler de Hz. Yûsuf'u örnek göstererek (Yûsuf 12/43-55) hazinede olağan üstü durumlar için ihtiyat bulundurulmasını denk bütçe politikasına tercih etmektedir (meselâ bk. İbn Ebû'r-Rebî', II, 421).

Haraç, cizye ve zimmîlerle harbîlerin ticaret mallarından alınan uşûr gelirleri de olağanüstü durumlarda ihtiyaç duyulan kalemlere harcanır. Buna rağmen bütçenin açık vermesi ve peşin vergi tahsilâtı yahut devletin borçlanması yöntemlerinin imkânsız veya yetersiz olması halinde hazine giderlerini karşılamanın bir başka yolu ek vergi tahsilâttır. İhtiyaç fazlasının infakına dair âyetle (*el-Bakara* 2/219; krş. *el-Bakara* 2/177) mal üzerinde zekâtтан ayrı bir hakkın varlığını bildiren hadis (Dârimî, "Zekât", 13; Tirmizî, "Zekât", 27) ve müminleri amme ihtiyaçlarını karşılamak üzere başta bulunmaya teşvik eden diğer naslar buna delil oluşturmuştur. Hz. Peygamber'in Abdülkays kabilesine gönderdiği mektupta zekât mükellefiyeti yanında zenginlerin ihtiyaç fazlası malları üzerinde fakirlerin hakkı olduğunu belirtmesi (Muhammed Hamîdullah, s. 160) bu konuda bir başka delildir. İbn Hazm hısma, yoksula, yolda kalmışa haklarını vermeyi emreden âyete dayanarak (*İsrâ* 17/26) zekât gelirlerinin sayılan zümrelerin temel ihtiyaçlarını karşılamaya yetmediği durumlarda devlet başkanının varlıklı kimseleri onlara yardıma zorlamasına cevaz vermektedir (*el-Muḥallâ*, VI, 156-159). Malda zekâtтан başka hak bulunmadığını bildiren hadis ise (İbn Mâce, "Zekât", 3) normal şartlarla ilgili görülmüştür.

Nevâib gece bekçisi, kadı gibi kamu görevlilerinin ücretleri, alt yapı tesisleriyle ribât, mescid, hankah, hastahane vb.nin yapım, bakım ve onarım masrafları, askerî ve güvenlik harcamaları, esirlerin kurtuluş fidyeleri gibi kalemlere sarfedilmek üzere toplanan meşrû vergilerdir. Ancak za-

manla zorba idarecilerin haksız yere aldıkları bazı vergilere de nevâib denilmiştir. Frede Lokkegaard, nâibeyi “üst düzey bürokrat ve askerlere konakladıkları beldelelerin halkınca verilen rehberlik ve nakliye hizmeti” anlamında bir çeşit angarya olarak nitelendirmektedir (*Islamic Taxation*, s. 186).

Hanefiler, devlet başkanının kamu maslahatı gereği yüklediği geçici her türlü nevâibi edası vâcib bir borç hükmünde görmektedir. Ancak bu, beytülmalde yeterli fon bulunmadığı durumlarla ve olağan üstü hali aşmaya kâfi miktarla sınırlandırılmıştır. Nitekim fey gelirlerinin yetmesi halinde ordunun teçhizi için cu'l (Osmanlı uygulamasındaki îâne-i cihâdiyye ve imdâd-ı seferiyye gibi) alınması haram sayılırken fon yokluğunda “zarar-ı eşeddin zarar-ı ehaf ile izâle edileceği” kaidesi gereği câiz görülmüştür.

Şemsüleimme es-Serahsî mükellefin, bulunduğu yerleşim merkezine konulan müşterek nevâibin tediyesine iştirakini daha faziletli sayan Hanefî fakihlerinin varlığına değindikten sonra eskiden bu tür vergilerin ihtiyaç ve savaş durumlarında toplandığını, ancak kendi döneminde çoğunun zorbalıkla tahsil edildiğini, dolayısıyla bundan kaçınabileceklerini kendi hisseleri diğerlerine yüklenmeyecekse ödememesinin daha hayırlı olduğunu söylemektedir; ödemek istediğinde ise edaya güç yetiremediği halde ondan kaçınamayan mükellefe vermesini sevap saymaktadır (*el-Mebsût*, X, 21).

Hanefiler'e göre mükellefin talebi üzerine geçici meşrû nevâibin edasına kefâlet ittifakla câizken gayri meşrû türlerine kefâlet hususu ihtilâflıdır; Ebû'l-Yûs el-Pezdevî gibi bazıları buna borç olmadığı gerekçesiyle karşı çıkarken Ebû'l-Usr el-Pezdevî gibi diğerleri, mütâlebe hususunda borç gibi ve hatta ondan öncelikli olduğundan kefâletine cevaz vermiştir ki fetva da bu yödedir. Gayri meşrû nevâibin tahsilatının şahitliği zulme yardım ettiği gerekçesiyle makbul sayılmamıştır. Ebû'l-Usr el-Pezdevî, zorbalıkla konmuş olsa bile kolektif nevâibin ilgili mahallin mükellefleri arasında ödeme gücünü esas alıp âdil bir şekilde dağıtımını yapan vergi memurunun ecri hak edeceğini belirterek şehâdetini câiz görmüştür. Ayrıca bazı Hanefiler'e göre çiftçiden alınan nevâib arazinin sahibine rücû eder.

Halife Ömer b. Abdülâzîz, Basra Valisi Adî b. Ertât'a gönderdiği emirde daha önce konulduğu anlaşılan bu tür vergilerin ilgasını emretmiştir (İbn Sa'd, V, 383; İbn

Asâkir, XXXV, 374). Vezir Ebû Ubeydullah Muâviye b. Yesâr, Halife Mehdî-Billâh'a, Başkadî Ebû Yûsuf da Hârûnürreşid'e harâc-ı mukâseme mükelleflerine nâibe yüklenmemesini tavsiye etmiştir (Ebû Yûsuf, s. 109; Kudâme b. Ca'fer, s. 223). İstahri'nin ifadelerinden Abbâsiler devrinde Fârs eyaletinde nevâib-i sultâniyyenin Kürt reislerce iltizam edildiği anlaşılmaktadır (*Me-sâlik*, s. 113). İfrenî, Fas'ta Sa'dîler döneminde ilk defa nâibe adı altında hâne başına bir vergi koyan sultanın Mevlây Muhammed eş-Şeyh olduğunu, önceleri aynı olan bu verginin daha sonra nakde tahvil edildiğini söylemektedir (*Nüzhetü'l-hâdi*, s. 40). Osmanlılar'da ve İran'da olağan üstü vergilere “avârız” adı verilir (bk. AVÂRIZ; gayri meşrû vergiler için ayrıca bk. MEKS; RESİM).

BİBLİYOGRAFYA :

Tehânevî, *Keşşâf*, II, 1373; Dârimî, “Zekât”, 13; Buhârî, “Humus”, I, 6, 12, 15; Müslim, “Cihâd”, 54; İbn Mâce, “Zekât”, 3; Ebû Dâvûd, “Harâc ve'l-îmâre ve'l-fey”, 18, 24; Tirmizî, “Zekât”, 27; Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, Kahire 1382, s. 109; Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, *el-Câmi'u's-şâgîr*, Beyrut 1406/1986, I, 379-380; Şâfiî, *el-Üm*, IV, 80; İbn Sa'd, *eş-Tabakât*, V, 383; Sahnûn, *el-Müdevvene*, I, 302-303; II, 26-28; Şehâbeddin Ahmed b. Muhammed İbn Ebû'r-Rebî, *Sülûkû'l-mâlik fi tedbiri'l-memâlik* (nşr. Hâmid Abdullah Rebî), Kahire 1403/1983, II, 421; Kudâme b. Ca'fer, *el-Harâc* (Zebîdî), s. 223; İstahri, *Mesâlik* (de Goeje), s. 113; Mâverîdî, *el-Ahkâmü's-sultâniyye* (nşr. Ahmed Mübârek el-Bağdâdî), Kahire-Küveyt 1409/1989, s. 279; İbn Hazm, *el-Mu-hallâ*, VI, 156-159; Suğdî, *en-Nutef fi'l-fetâvâ* (nşr. Selâhaddin en-Nâhî), Beyrut-Amman 1404/1984, I, 197-198; İbn Abdülber en-Nemerî, *el-Kâfi fi fihî ehli'l-Medîneti'l-Mâlikî* (nşr. M. M. Uhayd el-Morîtanî), Riyad 1400/1980, I, 478; Serahsî, *el-Mebsût*, III, 17-18; X, 20-21; XXIII, 203; İbn Asâkir, *Târîhu Dumaşk* (Amrî), XXXV, 374; Burhâneddin el-Merğînânî, *el-Hidâye*, [baskı yeri ve tarihi yok] (el-Mektebetü'l-İslâmiyye), II, 135; III, 95-96; IV, 105; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, I, 342; Kurtubî, *el-Câmi'*, XVIII, 15-16; XX, 63; İbn Cüzey, *el-Kavânînu'l-fikhiyye*, Libya-Tunus 1982, s. 156; Osman b. Ali eş-Zeylaî, *Tebyinü'l-hakâik*, Bulak 1313-15, III, 242; IV, 165-166, 226; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadir*, VII, 222-223; İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râ'ik*, V, 79; VI, 259-261; VII, 96; Buhârî, *Keşşâfû'l-kunâ'* (nşr. M. Sâdık el-Kamhâvî), Beyrut 1405, III, 94; İfrenî, *Nüzhetü'l-hâdi bi-ahbâri mülûki'l-karni'l-hâdi* (nşr. O. Houdas), Rabat, ts. (Mektebetü't-tâlib), s. 40; Muhammed b. Ahmed ed-Desûkî, *Hâşiye 'ale's-Serhi'l-kebir*, Beyrut, ts. (Dârü'l-fikr), II, 189; Şevkânî, *es-Seylû'l-cerrâr* (nşr. Mahmûd İbrâhîm Zâyed), Beyrut 1405/1985, IV, 520; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, II, 336; IV, 127; V, 330-333, 475; VI, 422, 441; VII, 119; VIII, 476; F. Lokkegaard, *Islamic Taxation in the Classical Period*, Lahore 1979, s. 186; Muhammed Hamîdullah, *el-Veşâ'iku's-siyâsiyye*, Beyrut 1405/1985, s. 160; Sâlih Ahmed el-Alî, *el-Harâc fi'l-İrâk*, Bağdad 1410/1990, s. 237-238; Gaydâ' Hazne Kâtibi, *el-Harâc münzû'l-fethi'l-İslâmî hattâ evâsiti'l-karni'l-hicri*, Beyrut 1994, s. 227-228.

CENGİZ KALLEK

NEVÂSİB

(bk. NÂSİBE).

NEVÂZİL

(النوازل)

Mezhep imamlarından sonra ortaya çıkmış fikhî meseleler için kullanılan bir terim.

Sözlükte nevâzil “sonradan meydana gelen, insanlar için zorluk veya sıkıntı doğuran durum” mânasındaki nâzile kelimesinin çoğulu olup klasik fikh eserlerinde daha çok mezhep imamlarından sonra ortaya çıkmış meseleleri, modern dönemde ise yeni fikhî problemleri ifade eder. Fetâvâ kelimesi (tekili fetvâ) nevâzil ile eş anlamlı olarak kullanılırsa da nevâzilin mezhep imamlarından sonra ortaya çıkan fikhî meselelerle sınırlı olduğu ve “herhangi bir fikhî meselenin hükmünün açıklanması” anlamına gelen fetvâya göre daha özel bir mânaya sahip bulunduğu görülür. Zaman zaman vâkıât ve havâdis kelimeleleriyle de belirtilen nevâzil kavramının yaygın olarak kullanıldığı Hanefî ve Mâlikî çevreleri arasında gerek kavramsal çerçeve gerekse nevâzil literatürünün muhtevası bakımından farklar vardır.

Ebû Hanîfe ve talebelerinin görüş ve faaliyetleri zâhirü'r-rivâye ve nâdirü'r-rivâye olarak iki kısımda değerlendirildiği gibi Hanefî mezhebine ait fikhî birikimin bilgi ve delil değerine göre yapılan tasnifinde bu dönemin mesaisi daha sonrakilerden ayırt edilmiştir. Mezhep imamları döneminin ardından bir taraftan zâhirü'r-rivâye ve / veya nâdirü'r-rivâyeye dayanan yahut bunları bir araya getirmeyi hedefleyen eserler kaleme alınırken diğer taraftan Hanefî fakihlerinin (meşâyih) görüşlerini bir araya getiren nevâzil eserleri telif edilmiştir (nevâzilin meşâyih kavramıyla ilişkilendirilmesine örnek için bk. Temîmî, I, 35; İbn Âbidîn, s. 17). Hanefî literatüründeki ilk nevâzil eserleri IV. (X.) yüzyılda, mezhep birikimini bilgi ve delil değeri açısından değerlendiren yeni telif formları içinde ifade eden faaliyetlerin bir parçası olarak ortaya çıkmıştır. Nitekim ilk ve en meşhur nevâzil eserlerinden birinin müellifi olan Ebû'l-Leys es-Semerkindî, zâhirü'r-rivâyeye dayanan *Hizânetü'l-fikh* adlı muhtasarı ile nâdirü'r-rivâyeyi bir araya getirmeyi hedefleyen *Uyânü'l-mesâ'il*inin yanı sıra yukarıda belirtilen katkıları da içeren, ne-